

kitap eleştirisi

H. Tarık Şengül (2001) Kenttsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar, İstanbul: WALD Demokrasi Kitaplığı

E. Attila Aytekin

Son yirmi yıl içerisinde akademik alanda görülen çeşitli eğilimlerden kentsel çalışmalar alanı da nasibini aldı. Bu alanda da genelden özele, evrenselden yerele doğru bir ilgi kayması oldu, Marksist kuram itibar kaybetti, post-yapısalcı kuramların etkisinin şiddeti arttı. Kenti kapitalist süreçlerle ilişkilendirerek tartışan yaklaşımlar etkinliğini yitirdikçe, kentsel gelişmenin çeşitli veçheleri büyük ölçüde kültürelci parametrelere hapsedilerek tartışılmaya başlandı. Sosyal bilimlerin diğer disiplinleri gibi, bu alanda da sınıf çelişkisine yapılan vurgu yerini giderek devlet-sivil toplum çelişkisine merkeze alan bakış açılarına bıraktı. İşte böyle bir ortamda, H. Tarık Şengül'ün kitabı, bu gidişin tersine çevrilmesi ve kentsel süreçlerin tekrar kapitalist üretim süreçleriyle ilişkilendirilerek materyalist bir yöntemle tartışılmaya başlanması konusunda dikkate değer bir adım sayılabilir.

Kitap, giriş dışında sekiz bölümden oluşuyor. Bu bölümleri oluşturan yazıların bazılarını aşağıda ayrıntılı biçimde ele almakla birlikte bir kısmının da yalnızca adını zikredip içeriğinden çok kısaca bahsedeceğiz. Önce kısaca değineceğimiz yazılar: 'Yerel Yönetim Kuramları: Yönetimden Yönetişime' adını taşıyan bölümde çoğulcu, Weberci ve Marksist yerel yönetim paradigmaları değerlendiriliyor ve bu üç paradigmanın bünyesindeki kuramların refah devleti sonrası döneminde yaşadıkları dönüşüme özel bir vurgu yapılıyor. 'Türkiye de Kentleşmenin İzlediği Yol Üzerine: Bir Dönemleme Girişimi' adlı bölümde Şengül, Türkiye de kentleşme deneyimine ilişkin bir dönemleme önerisi getiriyor ve her dönemin temel özelliklerini tartışıyor. Bu dönemler yazıda şöyle yer alıyor: 1. Ulus-devletin topraksallaşması ve kentleşmesi (1923-50) 2. Emeğin

kentleşmesi (1950-80) 3. Sermayenin kentleşmesi (1980 sonrası). 'Türkiye de Yerel Yönetimler: Deneyim ve Söylemin Dönüşümü' adlı bölümdeyse Şengül, Türkiye de yerel yönetimler deneyimini ve bu deneyimlere ilişkin değerlendirmeleri üç dönemde ele alıyor: Birinci dönem cumhuriyetin kuruluşundan 1970li yılların başına kadar süren ve yerel yönetimlerin merkezi yönetimin bir uzantısı olarak düşünülebilecekleri bir zaman dilimini kapsarken, 1970lerin başından 12 Eylül e kadar olan dönem, yerel yönetimlerin merkeze karşı bir özerklik çabası içinde olduğu ve sol içerikli bir kent yönetimi anlayışının egemen olduğu bir dönemdir. Halen sürmekte olan üçüncü dönemdeyse yerel yönetim pratikleri kentsel işletmecilik ve girişimcilik tarafından belirlenmektedir. 'Kalkınma Kuramlarında Kentler' adlı ve Şengül ün, Melih Ersoy la birlikte kaleme aldığı bölümdeyse, kalkınma kuramlarından modernleşme, bağımlılık, üretim tarzlarının eklenmesi ve dünya sistemleri kuramları ele alınıyor ve bu farklı kuramların gelişme sürecinde kente attıkları rol, ayrıca bu kuramlara farklı yerlerden yöneltilen eleştiriler tartışılıyor. 'Sosyal Adalet, Kent Mekanı ve Küreselleşme' başlıklı bölüm ise, küreselleşme projesinin yol açtığı eşitsizliklerin sosyal adalet sorununu yeniden gündeme getirdiği bir dönemde, sosyal adalet kavramının kentsel bağlamda kazandığı yeni anlamları ve bu anlamların siyasal sonuçlarını tartışıyor.

Şengül, kitabın ilk bölümünü oluşturan 'Radikal Kent Kuramları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme: Alternatif Bir Yaklaşım Doğru' adlı uzun yazısında, kente ilişkin üç temel yaklaşımı ele alıyor. Bu yaklaşımlar, kenti sermaye birikimine referansla tanımlayan yaklaşım (Harvey), kenti sınıf mücadelesi temelinde gören yaklaşım (Castells) ve kenti devlet-merkezli bir çerçeveden değerlendiren yaklaşımdır (Pahl). Şengül bu yaklaşımları, şu üç soruya verdikleri cevaplar üzerinden değerlendirmektedir: "Kapitalist toplumda kentin özgünlüğü var mıdır ve varsa bu özgünlüğün kaynağında ne tür süreçler bulunmaktadır? Kentsel değişimi açıklamaya yönelik olarak yapı-aktör ilişkisi nasıl anlaşılacaktır? Yerel devletin bu süreçteki rolü nedir?" (s.11) Şengüle göre bu yaklaşımların her biri kente ilişkin anlayışımıza bir şeyler katmış olsa da, kentsel süreçlerin bir boyutu üzerine yoğunlaşp diğerlerini ihmal ettiği için hiç biri tek başına kapitalist kenti açıklamak için yeterli değildir. Bu farklı yaklaşımların esasen farklı soyutlama düzeyleri için getirilmiş yaklaşımlar oldukları göz önünde bulundurularak eklektizmden kaçınılabilir ve bu da bu bakış açılarının güçlü olduğu yönlerden yararlanıp zafatlarından uzak duracak alternatif bir radikal kent kuramının önkoşuludur. Şengül bu noktadan sonra, böyle bir kuramın temelini oluştura-

çak bakış açısının ana hatlarını tartışmaya yönelmektedir. Bu bakış açısına göre, sermaye birikimi, sınıf mücadelesi ve devlet birbirinden bağımsız olarak anlaşılabilir. Dahası, kent de kapitalist toplumsal ilişkiler bağlamında bağımsız bir mekansal birim olmadığından, ancak hegemonya süreçleri üzerinden analiz edilebilir. Kentler, iki temel proje etrafında oluşturulmakta, yeniden üretilmekte ve dönüştürülmektedir (s.34). Bu projeler, aktörlerinin kenti bir yaşam mekanı (kullanım değeri) ya da bir kar/rant kaynağı (değişim değeri) olarak görmeleriyle birbirlerinden ayrılmaktadır. Kapitalist kent, doğası gereği birinci proje lehine bir yapılanma ve ilişkiler ağı sunsa da, bu mutlak bir durum değildir. Kentin kullanım değerini vurgulayanların örgütlenmeleri, projelerini savunmaları ve başarılı olabilmeleri, farklı bilinç odakları arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu, işyeri ile yaşam mekanının birbiriyle tarihsel olarak ne biçimde ilişkilendirildiği ve farklı kimliklerin ve bunların ihtiyaçlarının ne derece kapsanabildiği (s.37-8) gibi bir dizi faktöre bağlıdır.

Bu yazıda üzerinde duracağımız diğer bir bölüm, 'Siyaset ve Mekansal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi' adını taşıyor. Şengül bu bölümde, son yılların en popüler tartışmalarından biri olan küreselleşme tartışmasını çeşitli yönleriyle ele alıyor. Ona göre küreselleşme tartışmalarında yapılan en temel hata, küreselleşmenin kazananları ve kaybedenleri olan siyasal bir süreç olarak görülme yerine, teknolojik gelişmenin zorunlu bir sonucu olarak kavranmasıdır (s.136). Küreselleşme tartışmalarındaki eleştiriye muhtaç bir başka boyut ise, küreselleşme sürecinin ulus-devletleri aşındırırken, bu ulus-devletlerin kontrolündeki yerel birimlere de önemli ölçüde özerklik kazandırdığı, bunun da yerel dinamiklerin etki ve önemini artırdığı görüşüdür (s.137). Dahası, yerelleşmeyle demokratikleşme arasında doğrudan bir ilişki kurularak ulus-devletlerin aleyhine gerçekleştiği söylenen bu küreselleşme-yerelleşme dinamiği olumlanmaktadır. Şengüle göre bu tür bir kavramsal-laştırma bir çok yönden sorunludur. İlk, yerel ölçek diğer ölçeklere göre çok daha kaotik ve tanımlanması zor bir mekansal ölçektir. İkinci olarak, yerelliğin güçlenmesiyle demokratikleşme arasında doğrudan sorunsuz bir ilişki kuranlar, her mekansal ölçeğin onu kuran toplumsal ilişkilerle anlam kazandığı olgusunu göz ardı ettikleri ve mekansal ölçeğin kendisine nedensel bir güç atfettikleri için mekansal fetişizme düşmektedirler. Şengül'ün bu bölümde ileri sürdüğü en önemli iddia ise şudur: İşçi sınıfının küreselleşmenin doğal bir uzantısı olarak görülen yerelleşme eğilimine kapılması ve kendisini bu ölçekle sınırlaması çok önemli bir stratejik hatadır. Zira, bu eğilim işçi sınıfı için pek çok kayda değer olumsuzluk içermektedir. İlk olarak, uluslararasılaşan sermaye

karşısında kendini savunmayı hedefleyen işçi sınıfı kendini sermayeyle aynı ölçekte, küresel ölçekte düşünmek zorundadır (s.155). Dahası, sermayeye karşı verdiği mücadelede işçi sınıfı, ulus-devlet düzeyinde mevcut olan güvenlik çemberlerinden vazgeçmemelidir. Üçüncüsü, yerelleşme eğilimi işçi sınıfı ve sermaye arasında mekansal hareketlilik açısından zaten mevcut olan eşitsizliği işçi sınıfı aleyhine daha da bozacaktır. Dördüncüsü, kendisi için en karlı yerel birimi bulmak için yatırımlarını bir yerel birimden diğerine kaydıran sermaye ve bu hareketli sermayeyi çekmek için birbirleriyle yarışan yerel birimlerin var olduğu bir ortamda, bu yerel birimlerin sermayeyi çekmek için öne süreceği şartların en önemlilerinden birinin düşük emek maliyeti olacağı açıktır; bunun da çalışan sınıflar açısından anlamı işsizlik ve düşük ücret arasında tercih yapmak zorunda kalmaktır (s.154). Dolayısıyla çalışanların bugün yapmaları gereken şey, yerelliğe hapsolmadan ama yerel farklılıkları en az sermaye kadar göz önüne alarak, ayrıca ulus-devletin getirdiği koruma ve kazanımlara da sahip çıkarak, mücadele perspektifini küresel ölçüğe taşımaktır.

Burada ele alacağımız son yazı, yine güncel bir tartışmayı, kuramsal çerçevesi temelde Giddens tarafından çizilen ve başta Birleşik Krallık olmak üzere çeşitli ülkelerde uygulama imkanı bulan Üçüncü Yol siyasetini konu ediniyor. Şengül burada Üçüncü Yol yaklaşımının kent mekanına ve yerel topluluklara bakışını değerlendiriyor ve bu değerlendirmeyi Üçüncü Yola yöneltilen daha genel düzeydeki eleştirilerle ilişkilendiriyor. Şengüle göre Üçüncü Yolun kente bakışının yeni, olduğunu söylemek mümkün değildir; bu yaklaşımın sunduğu adem-i merkeziyetçi ve yerel topluluk temelli politikalar, yeni sağın politikalarıyla çarpıcı benzerliklere sahiptir (s.179-80). İkinci olarak, birbirinden farklı Üçüncü Yol yaklaşımlarının dahi ortak noktası olan, devlete karşı sivil toplum merkezli bir toplumsal yaşam vurgusu, devlet sivil toplum ikiliğinin sağlıksızlığı nedeniyle kuramsal ve pratik olarak temelsizdir. Üçüncü olarak, Üçüncü Yolcuların kentsel yaşamın ve sivil toplumun temel aktörü olarak yerel topluluklara yaptıkları vurgu da fazlasıyla sorunludur. Yerel toplulukların ne olduğunun tam olarak tanımlanamaması ve kendi içlerinde çoğu zaman baskıcı kontrol mekanizmaları oluşturmaları bir yana, ana aktörler olarak görülmeleri eşitlik, özgürlük, hakka niyet gibi evrensel değerlerin savunulmasını güçleştirmektedir (s.182). Son olarak da, Üçüncü Yolun kenti, çalışan sınıfların ve genel olarak kentin güçsüz kesimlerinin, kentin kaderini etkileyen kararların alınmasına katılmalarında ve kentsel gelişmeden pay almalarında Yeni Sağın kentinden önemli bir farklılık göstermemektedir. Üçüncü Yol perspek-

tifinin bu soruna bakışı yerel yönetim merkezlidir ve bu kavram etrafında somutlaşan katılım modelleri çoğu durumda çalışanları dışlayan bir nitelik taşımaktadır. Üstelik, Üçüncü Yol'un yerel yönetimlere bakışı, son yirmi yılda hizmet üreten bir yerel yönetim anlayışından girişimci bir yerel yönetim modeline doğru yaşanan dönüşümü tersine çevirmeyi değil, güçlendirmeyi hedeflemektedir (s.185). Sonuçta, Şengül'e göre, Üçüncü Yol'un kente yaklaşımı sermaye temelli bir kent kurgusuna dayanmaktadır.

Kentsel sosyal adalet sorunundan yerel yönetim kuramlarına, kalkınma kuramlarının kente bakışından Türkiye'de kentleşmenin dönemlenmesine kadar pek çok farklı konuyu ele alan kitabın önemli bir özelliği tüm bu konuları birbirine bağlayan bir izleğinin olması. Bazı makalelerde açıkça tartışılmasa da, kapitalist kentlerde, değişim değerine karşı kullanim değerini savunan, çalışan sınıfların çıkarlarına dayanan, toplumsal adalet sorununu yine bu kesimler lehine çözmeyi amaçlayan, küreselleşme süreci olarak adlandırılan siyasi projenin sonuçlarını da dikkate alan bir (karşı-) hegemonik proje nasıl yaratılabilir sorusu kitap boyunca izi sürülen ve tartışılan temel meseleyi oluşturuyor. Kuramsal dozu böylesine yüksek bir kitabın aynı zamanda bu denli pratik bir soruya tutarlı ve sistemli biçimde yanıt araması, kitap boyunca kendini gösteren kuramsal açıklık ve yöntemsel tutarlılık çabası bir yana, kitabın en başarılı yönünü oluşturuyor ve kitabı yalnızca kentsel çalışmalar alanıyla ilgilenenler için değil, herkes için ilginç ve yararlı kılıyor.